



# Poslední svědci

Světlana Alexijevičová

## Sólo pro dětský hlas

PISTORIUS & OLŠANSKÁ





---

Světлана Alexijevičová

# Poslední svědci

S v ě t l a n a   A l e x i j e v i č o v á

# **Poslední svědci**

## **Sólo pro dětský hlas**

Z ruštiny přeložil Libor Dvořák

Pistorius & Olšanská  
Příbram 2018

Tato kniha vyšla s podporou Nadace Michaila Prochorova v rámci programu TRANSCRIPT podporujícího vydávání překladů ruské literatury.  
Издание осуществлено при участии Программы поддержки переводов русской литературы TRANSCRIPT Фонда Михаила Прохорова.



© Světlana Alexijevičová, 2018  
Translation © Libor Dvořák, 2018

ISBN 978-80-7579-041-5 (PDF)  
ISBN 978-80-7579-038-5 (tištěná kniha)

## Místo předmluvy

*...jeden citát*

V letech Velké vlastenecké války (1941–1945) zahynuly miliony sovětských dětí – Rusové, Bělorusové, Ukrajinci, Židé, Tataři, Lotyši, Romové, Kazaši, Uzbeki, Arméni, Tádžici...

*Časopis Družba narodov, 5/1985*

*...a jedna otázka ruského klasika*

Dostojevskij kdysi položil otázku: Dá se ospravedlnit mír, naše štěstí, a dokonce věčná harmonie, pokud je ve jménu pevnějších základů toho všeho zapotřebí jediné jediné slzy nevinného dítěte? A sám si hned odpověděl: Za tu slzu nestojí jediný projev pokroku, jediná revoluce. Ani jediná válka.

Vždy bude mít větší váhu.

Ta jedna jediná slza...



## **Bál se ohlídnout...**

*Žeňa Belkevičová, 6 let, dnes dělnice*

Psal se červen jedenáctýřicátého...

Mám to v hlavě dodnes. Byla jsem tenkrát úplně malá, ale zapamatovala jsem si všechno...

Poslední mou vzpomínkou z mírového života je pohádka, co mi mamka četla před spaním. Má milovaná, o zlatý rybce. Vždycky jsem si zlatý rybce taky o něco řekla: „Zlatá rybko... Milá moje zlatá rybko...“

Sestřička ji taky žádala, ale jinak: „Na mé přání, na štíci přikázání!“ Třeba abysme jeli na prázdniny k babičce, a taťka aby jel s náma. Býval vždycky tak veselej!

Ráno jsem se vzbudila hrůzou, hrůzou z neznámých zvuků...

Taťka s mamkou si mysleli, že spíme, ale já ležela vedle sestry a spánek jen předstírala. A tak jsem viděla, jak taťka mamku moc a moc líbá, jak jí líbá tváře i ruce, a hrozně jsem se tomu divila, protože takhle ji ještě nikdy nelíbal. Pak se vzali za ruce a vyšli ven: běžela jsem k oknu a viděla, jak se mamka taťkovi pověsila kolem krku a nechtěla ho pustit. On ji odstrčil a rozběhl se, jenže ona ho dohnala, zase se na něj pověsila a něco volala. Tak jsem se taky rozkřičela: „Tati! Tati!“

Pak se probudila sestřička a bráška Vasja; když sestra zjistila, že brečím, taky začala křičet: „Tati!“ Všichni jsme vyběhli před dům a zaječeli: „Tatínku!“ Jakmile nás uslyšel – to si pamatuju jako dneska –, zakryl si obličej rukama a spěchal dál, vlastně spíš utíkal. Bál se ohlídnout.

Slunce mi svítilo do tváře. Bylo tak teplo... Ještě dnes nemůžu uvěřit, že otec ten den odcházel do války. Byla jsem úplně malinká, ale řekla bych, že jsem si jasně uvědomovala, že ho vidím naposled. Že se s ním už nikdy nesetkám. Byla jsem úplně malinká, úplně...

A v paměti se mi navždycky uhnízdilo, že válka – to je, když najednou zmizí tatínek...

Dál si pamatuju černou oblohu a černý letadlo. Hned vedle silnice ležela naše maminka s rozhozenýma rukama. Prosili jsme ji, aby vstala, jenže ona nic. Vojáci maminku zabalili do celty a hned na místě pochovali do písku. My stáli kolem a křičeli: „Nezahrabávejte naši mamku do jámy. Za chvílku vstane a půjde dál.“ Po tom písku lezli velký brouci... Vůbec jsem si neuměla představit, že maminka teď bude žít v podzemí s nima. Jak ji pak najdem, jak se s ní setkáme? A kdo to napíše našemu tatškovi?

Kdosi z vojáků se mě zeptal: „Jak se jmenuješ, holčičko?“ Jenže já to najednou zapoměla. „A čím jsi, holčičko? Jak se jmenuje maminka?“ To jsem si taky nedokázala vybavit... Vedle mamčina kopečku hlíny jsme seděli až do noci, dokud se nás někdo neujal a neposadil nás na povoz. Na tom už bylo plno dětí. Vezl nás nějaký děda, co cestou nakládal všechny děti. Nakonec jsme přijeli do vesnice, kde si nás rozebrali cizí lidi a vzali si nás k sobě domů.

Dlouho jsem vůbec nemluvila. Jen jsem se dívala kolem.

Pak si vybavuju léto. Horko. Cizí paní mě hladí. Začala jsem plakat. A taky mluvit... Vyprávět o mamince a tatínkovi. Jak od nás tatínek utíkal a ani se neohlídnul... A jak maminka ležela... Jak po písku lezli brouci...

Ta paní mě hladila po vlasech – a já si uvědomila, jak je podobná mamince...

## Má první a poslední cigareta...

*Gena Juškevič, 12 let, dnes novinář*

Bylo ráno prvního dne války...

Všude slunečno. A nezvyklé ticho. Nepochopitelné mlčení.

Naše sousedka, která měla za manžela vojáka, vyšla na dvůr celá usazená. Něco šeptla mamince, ale gestem naznačila, aby si to nechala pro sebe. O tom, co se stalo, nikdo nechtěl mluvit – báli se to říct dokonce i tehdy, když to přesně věděli, protože jim to někdo stačil sdělit. Jenže oni se báli, aby nevypadali jako provokatéři. Jako panikáři. Protože to bylo ještě děsivější než válka. Báli se... Jenže to vím až dnes... Fakt je, že zprvu tomu vlastně nikdo nevěřil: Co vás nemá?! Naše armáda je na hranicích a naši vůdci v Kremlu! Naše země je spolehlivě ochráněná a nepřítel se do ní nedostane! Což jsem si myslel tehdy, byl jsem pionýr.

Ladili jsme rádio a čekali na Stalinův projev. Potřebovali jsme slyšet jeho hlas. Stalin ale mlčel. Pak vystoupil Molotov a všichni mu naslouchali. To on první vyřkl slovo „válka“. Jenže tomu stejně ještě nikdo nevěřil. Kde je Stalin?

Na město zaútočila letadla, desítky neznámých letadel. S kříži. Zakryla celé nebe, zakryla slunce. Hrůza! A začaly se sypat bomby... Výbuchy bylo slyšet pořád. A taky rachot. To všechno se odehrávalo jako ve snu. Vypadalo to neskutečně. Už jsem byl docela velký, a tak jsem si zapamatoval své tehdejší pocity. Strach, který se rozlezl po celém těle. Do všech slov. Do všech myšlenek. Vyběhli jsme z domu a ulicemi někam prchali... Měl jsem takový dojem, že už tu žádné město není, jen zříceniny. A dým. A oheň. Někdo vyhrkl: Musíme utíkat na hřbitov, protože ten bombardovat nebudou. Proč házet bomby na mrtvé? V naší čtvrti byl velký židovský hřbitov, zarostlý starými stromy. A tam se taky všichni vrhli, tisíce lidí. Objímali náhrobky, schovávali se za nimi.

Tam jsme s matkou strávili celou noc. Nikdo kolem ani jednou nepronesl slovo „válka“, odevšud se ozývalo jen „provokace“. To

opakovali všichni. Mluvílo se výhradně o tom, že naše vojska co nevidět přejdou do protiofenzivy. Protože Stalin už vydal rozkaz. A všichni tomu věřili.

Jenže místo toho jen celou noc houkaly tovární sirény po okrajích Minsku...

A byli tu první mrtví... Já jako prvního uviděl zabitého koně... A hned pak zabitou ženu... To mě překvapilo, myslel jsem si, že ve válkách se zabíjejí jen muži.

Ráno jsem se probudil... Chtěl jsem hned vyskočit, ale uvědomil jsem si, že je válka, a tak jsem oči zase zavřel. Něčemu takovému se nechtělo věřit.

Palba v ulicích ustala. Všude ticho. To trvalo několik dní. Pak se ale všechno dalo do pohybu... Ulicí kupříkladu běžel bílý člověk, bílý od hlavy až k patě. Celý od mouky – a přes rameno nesl velký pytel. A za ním další. Tomu z kapes padají plechové konzervy a další drží v rukou. Jiný má bonbony. Nebo balíčky tabáku... Kdosi zase v náruči nesl čepici plnou cukru. Nebo kastrol s cukrem... To se nedá popsat! Jeden se zmocnil role látky, jiný si modrý kartoun omotal rovnou kolem těla. Nebo červený... Bylo to až komické, ale nikdo se nesmál. To vybombardovali velkoobchodní sklad s potravinami a textilní obchod nedaleko našeho domu... A lidi se vrhli na vše, co zůstalo neporušené. V cukrovaru několik lidí utonulo v nádržích s melasou. Hruža! Celé město chroupalo slunečnicová semínka, taky ze zničeného skladu. Na vlastní oči jsem viděl ženu, která se přihnala k obchodu, a protože s sebou nic neměla, ani pytel, ani tašku, tak si stáhla kombiné a rajtky, nacpala to všechno pohankou a vlekla pryč. Nevím proč, ale nikdo ani nehlesl. Všichni byli zticha.

Než jsem přivolal maminku, zbyla jen hořčice, žluté kelímky s hořčicí. „Nic tu neber!“ zapřísahala mě. Později se mi přiznala, že se styděla, protože mě celý život učila něčemu přesně opačnému. Jenže i když jsme později byli hladý a tohle jsme si vybavili, stejně jsme nelitovali. Taková byla moje maminka.

A ve městě zatím... Ulicemi se v naprostém klidu procházeli němečtí vojáci. Všechno si natáčeli filmovými kamerami. A smáli se. Před válkou jsme měli jednu takovou oblíbenou zábavu – kreslili jsme si Němce. S obrovskými zuby, s tesáky. A teď jsme je měli přímo tady, mladé a hezké... S úhlednými granáty, zastrkanými za pevné holeně vysokých vojenských bot. A s foukacími harmonikami, na které hráli. Někteří dokonce zkoušeli flirtovat s našimi děvčaty.

Kolem vleče starý Němec nějakou truhlu. Je těžká. Tak na mě křikne, abych mu pomohl. Truhla měla dvě rukojeti, takže to šlo snadno. Když jsme ji donesli na místo, Němec mě poplácal po rameni a vytáhl z kapsy krabičku cigaret: „Na, kluku, tady máš za odměnu.“

Přišel jsem domů. Už jsem se nemohl dočkat, a tak jsem se usadil v kuchyni a zapálil si. Jenže jsem nezaslechl klapnutí dveří, když se vrátila maminka:

„Ty kouříš?“

„Nojo...“

„A co je to za cigarety?“

„To jsou německý.“

„Tak ty kouříš, a ještě ke všemu nepřátelský cigarety? Tomu já říkám vlastizrada!“

Byla to zkrátka první a poslední cigareta mého života.

Jednou večer se matka posadila vedle mě:

„Nemůžu se s tím smířit, že jsou tady. Rozumíš mi?“

Chtěla bojovat, už od prvních dnů. Rozhodli jsme se hledat nějakou ilegální organizaci, protože jsme nepochybovali, že tu nějaká je. Ani na okamžik jsme nezapochoybovali.

„Mám tě ze všech na světě nejradši,“ řekla mi. „Ale snad to všechno chápeš. Opuštíš mi, kdyby se něco stalo?“

Zamiloval jsem se do své maminky a dál už ji poslouchal na slovo. A tak to zůstalo po celý život.

## **Babička se modlila... Prosila o návrat mé duše...**

*Nataša Goliková, 5 let, dnes korektorka*

Naučila jsem se modlit... Často si vybavuju, jak jsem se za války naučila modlit.

Když přede mnou, pětiletou holkou, někdo řekl „válna“, pochopitelně jsem si neuměla nic představit. A taky jsem se ničeho nebála. Jenže ze strachu, právě ze strachu, jsem usnula. A spala dva dny. Dva dny jsem ležela jako hadrová panenka. Všichni si mysleli, že jsem umřela. Maminka plakala a babička se modlila. Modlila se dva dny a dvě noci.

První, co si pamatuju z toho, když jsem zase otevřela oči, je světlo. Jasně světlo, až oslnivé. Až mě z něj zabořelo v očích. Pak jsem zaslechla nějaký hlas a pochopila, že je babiččin. Babička stála před ikonou a modlila se. „Babi... Babi!“ zavolala jsem na ni. Ani se neotočila – nedokázala uvěřit, že jsem to já a volám na ni... To už jsem byla vzhůru, s otevřenýma očima...

Později jsem se jí ptala:

„A za co ses modlila, když jsem umírala?“

„No prosila jsem Boha, aby se tvá duše vrátila.“

Rok nato babička umřela. To už jsem se uměla modlit a taky jsem prosila o návrat její duše.

Jenže ta se nevrátila.

## Ležely růžové na uhlicích...

*Káťa Korotajevová, 13 let, dnes vodohospodářská inženýrka*

Budu vám vyprávět o vůni – jak voní válka...

Těsně před válkou jsem vyšla šestou třídu. Ve škole to tenkrát chodilo tak, že počínaje šestou třídou všichni skládali zkoušky. Až jsme za sebou měli i poslední. Bylo to v červnu, a květen i červen toho roku byly chladné. Zatímco v jiných letech kvete u nás šeřík někdy v máji, tentokrát rozkvetl až v půlce června. Proto mi začátek války splývá s vůní šeříku. A střemchy. Tyhle dva keře mi vždy zavoní válkou...

Žili jsme v Minsku, kde jsem se narodila. Otec byl vojenský kapelník. Chodívala jsem s ním na přehlídky. Měla jsem ještě dva starší bratry, takže jako benjamínka rodiny a ještě ke všemu holčičku mě všichni milovali a rozmazlovali.

Před sebou jsme měli léto, prázdniny. Moc jsem se těšila. Hodně jsem sportovala a chodila plavat do bazénu v Domě Rudé armády. Všichni mi záviděli, dokonce i kluci ve třídě mi to plavání záviděli. A já se naparovala, jak tenhle sport umím. V neděli dvaadvacátého mělo být slavnostně otevřeno Komsomolské jezero. Bylo umělé a stavělo se dlouho, i naše škola tam chodila na brigády. Chystala jsem se, že do něj skočím jako jedna z prvních – a aby taky ne!

Ráno se u nás doma vždycky kupovaly čerstvé housky – a chodit pro ně byla moje povinnost. Cestou jsem potkala kamarádku a ta mi řekla, že začala válka. V naší ulici bylo hodně zahrad a domky tonuly v zeleni. Tak jsem si pomyslela: Jaká válka? Co to mele?

Doma už otec roztápěl samovar. Než jsem stačila cokoli říct, začali se sbíhat sousedé a všichni měli na rtech jediné slovo: „Válka! Válka!“ Nazítří v sedm ráno už starší bratr dostal povolávací rozkaz. Během dne si zaběhl do práce, kde mu vyplatili mzdu. S těmi penězi přišel domů a povídá mamince: „Jdu na frontu, takže já nic nepotřebuju. Vem si ty peníze a pořiďte Kátě novej kabát.“ Po prázdninách jsem měla jít už do sedmé třídy a těšila jsem se, že si

nechám ušít kabát z kvalitní vlněné látky, zdobený perziánovým límcem. A on to dobře věděl.

Dodneška si pamatuju, že když odcházel na frontu, dostala jsem od něj ty peníze. Přitom jsme žili skromně a v rodinném rozpočtu věčně zalepovali nějaké díry. Maminka by mi ale ten kabát stejně ušít nechala, když o to bratr tolik stál. Jenže to už se nestihlo.

Na Minsk začaly padat bomby. Přestěhovaly jsme se i s mámou do kamenného sklepa k sousedům. Měla jsem svou oblíbenou kočku, dosti divokou, i když dál než na dvůr nikdy nešla; ale jakmile začaly nálety a já běžela do sklepa k sousedům, utíkala za mnou. Odháněla jsem ji: „Běž domů!“, jenže stejně neposlechla. Taky se bála zůstat sama. Když padaly německé bomby, vzduchem to jen zvonilo a vylo. Byla jsem velmi muzikální a o to víc to na mě působilo, myslím ty zvuky... Děsilo mě to natolik, že se mi až potily dlaně. Ve sklepě se s námi ukrýval i čtyřletý sousedovic kluk. Neplakal, jenom nepřírozeně kulil oči.

Zpočátku hořely jednotlivé domy, ale postupně se oheň přenesl na celé město. Člověk se do ohně, do plamenů dívá rád, jenže teď se to na nás hrnulo ze všech stran a ulice i nebe zahalil dým. Jen místy dýmem prorážela nepřírozená zář silného ohně... Vybavuju si tři otevřená okna v jakémsi dřevěném domě a na parapetech nádherné kaktusy. Lidi už nikde, jen ty kaktusy klidně kvetou dál... Až jsem z toho měla pocit, že nevidím červené květy, ale plameny. Že ty květiny hoří...

Pak jsme z města prchly.

Cestou nás lidé po vesnicích krmili chlebem a mlékem, jinak už nic neměli. A my byly bez peněz. Já si z domova vyrazila se šátečkem na hlavě, kdežto maminka si nevím proč natáhla zimní kabát a na nohy obula střevíčky na vysokých podpatcích. Jídlo jsme dostávaly jen tak zadarmo, o nějakých penězích nikdo ani necekl. Běženci se valili jako řeka.

Pak ale někdo dorazil se zprávou, že cestu před námi zablokovaly německé motocykly. A tak jsme stejnými vesnicemi, kolem



stejných tetiček s krajáči mléka prchaly zase zpátky. Až jsme znovu doběhly do naší ulice... Ještě před několika dny se tu všechno zelenalo a všechno kvetlo, zato teď byla úplně vypálená. Dokonce ani po staletých lipách nezbylo nic. Shořelo všechno a zbyl jen žlutý písek. Někam zmizela dokonce i černozem, ze které tu všechno rostlo, zbyl jen ten svítivě žlutý písek. Jedině písek. Jako byste stáli nad čerstvě vykopaným hrobem...

Zbyly jen domovní pece, z toho strašlivého žáru celé bílé. Jinak tu nebylo nic, čeho by se pohled mohl chytit. Shořela celá ulice – i dědečkové a babičky a s nimi plno malých dětí, protože ti s ostatními neutekli: všichni jsme si říkali, že ty Němci nechají na pokoji. Oheň ale neušetřil nikoho. Když jste někde zahlédli zčernalou mrtvolu, znamenalo to, že tu uhořel starý člověk. Kdežto jakmile jste někde zaznamenali malý růžový uzlíček, bylo to dítě. Ležely růžové na uhlících...

Maminka si sundala šátek a zavázala mi oči. Takhle jsme došly až k našemu domu, či spíš k místu, kde ještě před několika dny stál. Teď tu nebyl a vítala nás jen kočka, naše kočka, která to jako zázrakem přežila. Přitiskla se ke mně a ani se nepohnula. Nikdo ze sebe nedostal hlásku, ani ta kočka nemňoukala. Celých několik dní byla zticha. Oněměly jsme všechny.

První fašisty jsem uviděla... vlastně neviděla, ale uslyšela, jak jejich okované boty hlasitě duní po naší dlažbě. A já měla pocit, že to musí bolet i zem, když po ní takhle dusají.

A jak přitom ten rok nádherně kvetl šerík... A střemcha jak kvetla...

## Jenže maminku chci stejně...

*Zina Kosjaková, 8 let, dnes kadeřnice*

Skončila první třída...

Vyšla jsem z ní v květnu jedenačtyřicátého a rodiče mě odvezli do pionýrského tábora Haradyšče nedaleko Minska. Přijela jsem tam, jednou jsem se stihla vykoupat, ale dva dny nato přišla válka. Posadili nás na vlak a vezli pryč. Pak přiletěly německý letadla a my všichni křičeli „hurá!“. Že šlo o cizí letadla, jsme nechápali – dokud nezačaly padat bomby... Pak všechny barvy zmizely, nadobro. Prvně zaznělo slovo „smrt“, a i když jsme mu nerozuměli, už neutichlo. A mamka s taťkou přitom nikde.

Když jsme z tábora odjížděli, každému něco nasypali do povlaku na polštář: někomu kroupy, někomu cukr... Svůj díl dostali i ty nejmenší, neošidili nikoho. Dospělí chtěli na cestu vzít co největší zásoby a hlídali je pak jako oko v hlavě. Jenže v našem vlaku bylo i plno raněných vojáků. Sténali, muselo je to tak bolet, že se člověku chtělo jim dát všechno jídlo. Říkali jsme tomu „nakrmit taťky“. Tak jsme říkali všem vojákům.

Dověděli jsme se, že Minsk vyhořel, celý město, že už jsou tam všude Němci a my že jedem do týlu. Že jedeme tam, kde žádná válka není.

Jeli jsme přes měsíc. Vždycky nás poslali do nějakýho města, jenže když jsme tam dorazili, ukázalo se, že musíme dál, protože Němci už jsou blízko. Takhle jsme dojeli až do Mordvinska.

Bylo to krásný místo, všude tu stály chrámy. Domy nízký, zato chrámy vysoký. Spát jsme neměli kde a ukládali nás jen tak na slámu. Pak přišla zima – a my měli jeden pár bot na čtyři děti. A pak přišel hlad. Nehladověl přitom jen náš domov, ale všichni kolem nás, protože všechny potraviny šly na frontu. V děcáku tehdy žilo na dvě stě padesát dětí: jednou nás zavolali na oběd, jenže jíst nebylo co. V jídelně už seděly všechny vychovatelky i ředitel, dívaj se na nás a oči maj celý usazený. Měli jsme tehdy koně Majku. Byl

starej a moc hodnej, tahal vůz s vodou. No a další den Majku porazili. Dostali jsme každej kousek Majky v horký vodě... Dlouho to před náma tajili, protože se báli, že bysme to nejedli... To teda ne, ani za nic! Byl to jedinej kůň v celým děcáku. A k tomu dva hladový kocouři, úplný kostřičky! Ještě štěstí, že jsou tak vyzábělý, říkali jsme si, aspoň je nebudeme muset jíst. Ale k jídlu nebylo vůbec nic.

Břicha jsme měli celý nafouklý – třeba já byla klidně schopná sníst kýbl polívky, protože kromě vody v ní nebylo nic. Takže ať mi nalili, kolik chtěli, spořádala jsem všechno. Zachránila nás matka příroda, byli jsme jako dobyteček. Na jaře kolem domova na několik kilometrů daleko neobrostl listím ani jeden strom, protože jsme snědli všechny pupence, a často dokonce ohryzali i mladou kůru... Pak nám rozdali vařáky, my si v nich nadělali velký kapsy a v těch nosili trávu, kterou jsme žvýkali. Léto nás vždycky zachránilo, ale zima byla hrozná. Malý děti, a bylo nás asi čtyřicet, ubytovali zvlášť. V noci se od nás ozýval řev – všichni volali maminku a tatínka. Vychovatelé a učitelé se snažili slovo „máma“ před námi vůbec neuzívat. Vyprávěli nám takový pohádky a vybírali takový knížky, aby tam žádná máma nebyla. A když to někdo náhodou přece jen vyslovil, strhl se brekot. Bezúspěšnej brekot.

Ve škole jsem znovu chodila do první třídy: tu už jsem sice vychodila, a s diplomem, ale když jsem přišla do děcáku a zeptali se nás, kdo má před sebou reparát, tak jsem se přihlásila, protože jsem si myslela, že reparát je právě ten diplom. Ve třetí třídě jsem z děcáku utekla a šla hledat mámu. No a pak mě hladovou a úplně vysílenou našel v lese děda Bolšakov. Jakmile zjistil, že jsem z děcáku, hned si mě vzal s sebou domů. Žili s babičkou sami dva. Trochu jsem se u nich sebrala a začala pomáhat v hospodářství – žala jsem trávu, plela brambory, prostě všechno... K jídlu jsme mívali chleba, ale jakej. Strašně hořkej a mouka v něm nebyla skoro žádná. Do těsta se semlelo všechno, co zrovna přišlo pod ruku – lebeda, ořechovej květ, brambory. Při pohledu na mladou trávu

jsem neklidná ještě dneska a jím hodně chleba. A ne a ne se ho nasytit – už desítky let...

Pamatuju si toho hodně, opravdu hodně...

Třeba pološílenou malou holčičku, která si vlezla k někomu do zahrady, našla si myší díru a tam pak číhala na myš. Takovej měla hlad. Pamatuju si její tvář, a dokonce i šatičky, co měla na sobě. Jednou jsem za ní šla a ona mi to... všechno řekla... O tý myši... Tak jsme si sedly k díře a čekaly tam spolu...

Celou válku jsem se těšila, že až skončí, zapřáhneme s dědou koně a pojedeme hledat maminku. V domě se pořád stavovali lidi, co se vraceli z evakuace, a já se všech ptala, jestli někde nepotkali mou mámu. Bylo jich opravdu hodně, tolik, že v každém domě stál na kamnech litiňák s vařenýma kopřivama. Aby pro ty lidi bylo aspoň sousto něčeho teplýho. Jinak nebylo co nabídnout, ale litiňák s vývarem z kopřiv jste našli v každém domě... To vím moc dobře, však jsem ty kopřivy sama trhala.

Pak válka skončila... Čekala jsem den, dva – ale nikdo si pro mě nepřišel. Ani mamka, ani taťka, o kterým jsem věděla, že je na frontě. Takhle jsem čekala dva týdny, dýl jsem to nevydržela. Vlezla jsem si do nějakýho vlaku pod lavici a jela. Kam? To jsem nevěděla. Myslela jsem si (však jsem taky pořád byla ještě dítě), že všechny vlaky jedou do Minska. A tam že na mě čeká maminka! A pak přijede i táta, jako hrdina! Prsa samý řády a medaile!

Ztratili se beze stopy při náletu. Sousedí mi pak řekli, že se mě oba vypravili hledat. Utíkali na nádraží.

Je mi už jednapadesát a mám svý vlastní děti. Jenže maminku chci stejně...

## Takové krásné německé hračky...

*Taisa Nasvetnikovová, 7 let, dnes učitelka*

Před válkou to bylo báječné...

Pamatuju si to přesně: školka, ranní nástup na nádvoří, všude plno chlapečků a holčiček. Hodně jsem četla, bála jsem se žížal a milovala psy. Žili jsme tenkrát ve Vitebsku, otec tam pracoval na stavební správě. Z dětství mi v paměti nejvíc utkvělo, jak mě ve Dvině učil plavat.

No a pak přišla škola. Z té si vybavuju nápadně široké schodiště, prosklenou stěnu, všude plno slunce a všude plno radosti. Měla jsem tehdy neustále dojem, že život je jeden velký svátek.

Otec odešel hned v prvních dnech války na frontu. Vprovázeli jsme ho na nádraží a on mamince pořád říkal, že Němce zaženeme, ale stejně chtěl, abychom odešly do evakuace. Maminka pořád nechápala proč: vždyť když zůstaneme doma, bude pro něj potom snazší nás najít. Prostě nás najde hned. A já pořád opakovala: „Tatíněčku milovanej! Hlavně se vrať co nejdřív! Tatíněčku milovanej...“

Odjel – a pár dní po něm i my. Cestou nás pořád bombardovali, což bylo snadné, protože týlové transporty se sunuly v rozestupch sotva pět set metrů. My dvě jely hodně nalehko – maminka měla bíle puntíkové saténové šaty, já kartounový červený sarafánek s kytičkami. Všichni dospělí říkali, že červená barva je ze vzduchu nejlíp vidět, a tak jakmile přišel nálet a všichni se rozběhli do keřů, mě hned něčím přikryli, aby ten můj sarafánek tak nesvítíl.

Vodu jsme pili z močálů a příkopů. Mezi lidmi řádily zažívací potíže a já onemocněla taky. Tři dny jsem byla v bezvědomí... Jak mě zachránili, mi maminka vyprávěla až později. Když jsme dojeli do Brjanska, na vedlejší koleji stál vojenský vlak. Mamince tenkrát bylo šestadvacet a byla velmi krásná. Stáli jsme tam dlouho. Maminka vylezla z vagonu ven a nějaký důstojník z vojen-

ského vlaku jí adresoval uznalý kompliment. A ona ho jen odbyla: „Dejte mi pokoj, z toho vašeho kukuče je mi zle. Dcera mi umírá!“ Ten důstojník byl vojenský lékař. Hned vyskočil do našeho vagonu, prohlédl mě a zavolal na svého kamaráda: „Honem přines čaj, suchary a beladonu!“ No a tyhle vojácké suchary, litrová láhev silného čaje a několik tabletek beladony mi zachránily život.

Než jsme dojeli do Aktubinska, onemocněl celý vlak. Do vozů, kde leželi zemřelí a pobití, nás děti nepouštěli, alespoň toho nás chtěli ušetřit. Slyšely jsme jen, jak si povídají: tady jsme v hromadném hrobě pochovali tolik a tolik lidí a tam zase tolik a tolik... Maminka se vždy vracela celá bledá a ruce se jí třáslly. A já se pořád vyptávala, kam ti lidé zmizeli...

Nějaké přírodní scenerie si nepamatuju, což je až s podivem, protože přírodu jsem vždycky měla ráda. V živé paměti mám jen keře, do kterých jsme se schovávali. A strže. Nevím proč, ale měla jsem tehdy takový pocit, že nikde není žádný les a že pořád jedeme jen poli, nebo dokonce jakousi pouští. Jednou jsem zkusila takový strach, že pak už jsem se žádného dalšího náletu nebála. Zastavili jsme, ale nikdo nás nevaroval, že vlak tu postojí jen krátce, nějakých deset patnáct minut. Vlak se opravdu za chvíli rozjel a já zůstala venku. Sama... Vůbec si nepamatuju, kdo mě chytil a do vlaku doslova hodil... Jenže ne do našeho vagonu, ale až někam na konec, do předposledního. To jsem se poprvé vyděsila, že zůstanu sama a maminka mi ujede. Dokud byla vedle mě, nic mě neděsilo. Teď jsem ale oněměla strachem. Dokud mě maminka nenašla a neshrábla do náruče, zůstala jsem němá a nikdo ze mě nedostal slovo. Maminka byla celý můj svět, má planeta. I když mě něco bolelo, stačilo se jí chytit za ruku – a hned to přestalo. V noci jsem spala vždy vedle ní, a čím víc jsem se k ní tiskla, tím míň jsem se bála. Když byla blízko mě, bylo to stejné jako dřív doma. Stačilo zavřít oči, a válka najednou ta tam. Jediné, co maminka neměla ráda, byly řeči o smrti. A já se jí na to pořád vyptávala...

Z Aktubinska jsme se rozjely do Magnitogorska, kde žil otcův bratr. Před válkou to byla velká rodina se spoustou chlapů, ale když jsme tam teď přijely, našly jsme jen ženy. Muži byli všichni na frontě. Koncem jedenačtyřicátého dorazila dvě úmrtní oznámení: oba strejdovi synové padli...

Z té zimy si pamatuju ještě plané neštovice, které prodělala celá škola. A taky červené kalhoty... Maminka na lístky sehnala kus ostře rudé bavlněné látky, ze které mi je ušila. Spolužáci se mi samozřejmě pošklebovali: mnich v rudých gatích! Což mě samozřejmě zlobilo. O něco později jsme na lístky taky koupily nízké galoše na válenky, které jsem si přivazovala rovnou k nohám, a běhala v nich jen tak, bez válenek. Horní hrany galoší mi ale odíraly kotníky, a tak jsem si pořád musela podkládat něco pod patu, aby se ty kotníky dostaly výš a já si je nezraňovala. Zima byla tak studená, že jsem věčně měla zmrzlé nohy a ruce. Topení ve škole se často porouchávalo, a když z něj vytekla voda, mrzla přímo na podlaze a my se mohli klouzat rovnou mezi lavicemi. Ve třídě jsme seděli v kabátech a rukavicích s prsty ustřiženými tak, abychom vůbec mohli držet pero. Vzpomínám si taky, že jsme se nesměli posmívat spolužákům, jejichž otcové padli – to se velmi přísně trestalo. A taky jsme hodně četli, zřejmě jako nikdy předtím: nejdřív jsme přečetli celou dětskou knihovnu a pak i tu pro mládež. Nakonec nám začali půjčovat knížky pro dospělé. Jiné holky se jich bály a nepotrpěli si na ně ani kluci, kteří obvykle vynechávali stránky, kde se psalo o smrti. Kdežto já četla všechno.

Napadlo plno sněhu. Ostatní letěli ven a stavěli sněhuláka. Já ovšem jen žasla: Jak se můžou radovat ze sněhuláka, když je válka?!

Dospělí neustále poslouchali rádio, bez toho nedali ani ránu. A my vlastně taky. Jásali jsme nad každým slavnostním ohňostrojem v Moskvě a prožívali každou zprávu z fronty – jak to tam asi vypadá? A jak se vede partyzánům a odbojářům ve městech? Objevily se první filmy o bitvách ve Stalingradu a u Moskvě a my

každý z nich viděli patnáctkrát dvacetkrát. A kdyby to promítali třikrát po sobě, byli jsme odhodláni dívat se třikrát po sobě. Promítání se odehrávalo ve škole: kinosál jsme neměli, a tak musela stačit chodba, kde jsme všichni seděli na podlaze. Třeba dvě nebo i tři hodiny. Nejspolehlivěji mi v mysli vždy uvízla smrt... Maminka mi za to nadávala a radila se s lékaři, proč jsem taková... Proč mě zajímají věci tak nedětské jako smrt a jak mě naučit, abych přemýšlela po dětsku...

Pročetla jsem si znovu pohádky. Pro děti. A víte, čeho jsem si v nich znovu povšimla? Přece jak často se v nich zabíjí. Kolik je v nich krve. To pro mě byl objev...

Koncem čtyřiačtyřicátého jsem uviděla první německé válečné zajatce... V širokém proudu se vlekli ulicí. Vyroženě mě ohromilo, že lidi k nim přistupovali a dávali jim chleba. Dostalo mě to tak, že jsem se rozběhla k mamince do práce a zeptala jsem se jí: „Proč naši lidi dávají Němcům chleba?“ Neřekla nic, jen se rozplakala. Krátce nato jsem uviděla i prvního mrtvého v německé uniformě: šel v zajatecké koloně a najednou upadl. Němci se na chvíli zastavili, ale pak zase vyrazili dál a vedle mrtvolky se postavil náš voják. Přiběhla jsem k nim... Moc mě vábilo podívat se na smrt zblízka a pobýt si s ní. Když v rádiu hlásili ztráty nepřítelů, vždycky jsme z toho měli velkou radost... Kdežto tohle? Jak jsem tak koukala, ten muž vypadal, jako by spal... Vlastně ani neležel, spíš se skrčenými koleny poloseděl a hlavu lehce sklonil k rameni. A já nevěděla, jestli ho mám nenávidět, nebo litovat... Byl to nepřítel. Náš nepřítel! Ani už si nevzpomenou, zda byl mladý, nebo starý. Vypadal hrozně uštvaný – asi proto pro mě bylo obtížné ho nenávidět. Mamince jsem vykládala i tohle. A ona zase plakala.

Devátého května jsme se probudili velmi brzy, protože dole u vchodu někdo strašně křičel. Přitom se sotva rozbřesklo. Maminka běžela zjistit, co se to děje, a vrátila se celá zaskočená: „Prý vítězství! Je to vůbec možný?!“ Bylo to tak nezvyklé – taková dlouhá válka, a ona si najednou skončí. Někdo se smál, někdo



plakal, někdo křičel... Plakali ti, co přišli o své blízké, ale radovali se nakonec všichni: konečně jsme zvítězili! Všichni do jednoho bytu snesli, co komu doma zbývalo – jeden hrstku krup, jiný brambory, další červenou řepu... Na tenhle den nikdy nezapomenou. Na to ráno... Protože večer už to zase bylo jiné.

Za války všichni mluvili tiše, někdy se mi dokonce zdálo, že jen šeptají, a teď najednou halasili zplna hrdla. A my děti pořád byly s dospělými, kteří nás hostili, hýčkali, a pak zase vyháněli: „Běžte se podívat ven, dneska je svátek!“ Jenže hned nato nás zase volali zpátky. Asi nikdy nás dospělí nelíbili a neobjímali tolik jako onoho dne.

Já jsem ale opravdu dítě Štěstěny, protože můj tatínek se mi z války vrátil. A přivezl mi krásné dětské hračky. Ty hračky byly německé. Naprosto jsem nechápala, jak můžou být tak krásné hračky německé...

Taky s ním jsem zkoušela rozmlouvat o smrti. Vykládala jsem o náletech, když jsme s maminkou odjížděly do evakuace. Jak po obou stranách silnice leželi naši mrtví vojáci. Obličejové měli přikryté větvemi a nad nimi létaly mouchy... Celé armády much. A taky o mrtvém Němci jsem mu vyprávěla... Nebo o tátovi mé kamarádce, který se sice z války vrátil, ale za několik dní zemřel. Na srdeční chorobu. To jsem nechápala: jak může někdo umřít po válce, když všichni jásají.

Tatínek mlčel.

## **Jediná hrst soli... To bylo všechno, co zbylo z našeho domu...**

*Míša Majorov, 5 let, dnes kandidát zemědělských věd*

Za války jsem si moc potrpěl na sny. Miloval jsem sny o mírovém životě, o tom, jak jsme žili před válkou...

Sen první...

Babička poklidila po domácnosti... Na tenhle okamžik jsem čekal. Teď přisunula stůl k oknu, položila na něj látku, po té rozeštěla vatu, přikryla ji druhým kusem látky a začala vznikající přikrývku prošívát. Já měl v tomhle procesu taky svou práci: když babička do stolní desky zatloukala hřebíčky a postupně k nim uvazovala provázek, který potírala krejčovskou křídou, já ho na druhé straně napínal: „Zatáhni pořádně, Míšenko!“ žádá mě babička. Tak jsem ho napnul co nejvíc, ona jím brnkla – a prásk! – na rudém nebo modrém saténu naskočila křídová čára. Čáry se přetínají, vytvářejí kosočtverečnou síť a po té se v křídových stopách rozbíhají černé stehy. A je tu další operace: babička na deku přikládá papírové stříhy a podle těch vytváří obrázek. Velice zajímavé a pěkné. Moje babička je šikovná švadlena a umí i košile – obzvlášť límečky se jí daří úžasně. Její singrovka na kliku cvrčí i ve chvílích, kdy já spím. A dědeček taky spí.

Sen druhý...

Dědeček ševcuje. Také on pro mě má práci – vyrábím pro něj dřevěné floky. Později se všechny podrážky přibíjely železnými hřebíčky, jenže ty rezavějí a bota se rychle rozpadne. Možná se ty železné hřebíčky používaly i tehdy, ale já si pamatuju jen floky. To se z rovného březového špalku bez suků nařezala kolečka, která se pak sušila někde pod střechem. Z koleček se naštipaly špalíky silné asi tři centimetry a dlouhé deset centimetrů – a zase se sušily. Z těch už se pak lehko ukrajovaly příčné destičky, silné dva tři milimetry. Ševcovský nůž byl vždy řádně nabroušený, ostrý, takže na destičce upnuté do svěráku se vytvořila ostrá hrana – no a z takto

upravené destičky už se pak snadno ukrajovaly ty dřevěné floky. Dědeček zabodával do podrážky šídlo, do vzniklých otvorů ve-sele sázel floky a přibíjel je ševcovským kladívkem. Floky se zatloukaly ve dvou řadách, což nejenže vypadalo moc pěkně, ale taky to bylo patřičně pevné: Pak už stačilo jen venkovní vlhko, suché březové floky nabobtnaly a držely ještě spolehlivěji, dokud se podešev úplně nesešlapala.

Kromě toho dědeček podrážel i válenky: opatroval je normální koženou podrážkou, takže vydržely déle a dalo se v nich klidně chodit i bez galoší. Nebo alespoň obšíval kůží patu válenky, aby se o galoši tak rychle neprodřela. Mojí povinností bylo soukat lněné nitě, napouštět je ševcovským lepem a dratev pak navlékat do jehly. Opravdická obuvnická jehla je však velká vzácnost, a tak dědeček používal spíš kančí štětiny, docela obyčejné dlouhé štětiny z šíje divokého prasete. Z domácího to jde taky, ale ty jsou měkčí. Dědeček měl takových štětín vždycky celý svazek. Těmi se dá přišít jak celá podrážka, tak malá záplata v místech, kam se pořádně nedá dostat: štětiny jsou ohebné a prolezou kamkoli...

Sen třetí...

Větší kluci uspořádali v jedné velké stodole divadelní představení o pohraničnících a špionech. Lístek stojí deset kopějek, jenže já ten desetiník nemám, tak mě tam nechtějí pustit; strašně jsem se rozbrečel, protože jsem taky chtěl „vidět válku“. Tak jsem se tam vkradl potají a vidím, že „pohraničníci“ na sobě mají opravdické vojenské blůzy. Úchvatná podívána...!

Ale pak sny skončily...

Ty vojenské blůzy jsem už zanedlouho měl vidět u nás doma. Babička krmila utahané a uprášené vojáky, kteří říkali: „Němec tlačí a tlačí!“ Začal jsem na babičku dorážet: „A jaký jsou ty Němci, babi?“

Pak naložili na vůz rance a mě na ně posadili. Někam jsme vyrazili, ale pak se zase vrátili... To už byl dům plný Němců. Podobných našim vojákům, jenže v jiných uniformách – a taky byli

veselí. My s babičkou jsme odteď museli bydlet za pecí a dědeček v kůlně. Babička už prošíváné příkrývky nevyráběla a děda ševcoviny taky nechal. Jednou jsem odtáhl závěs a vidím, že v koutě u okna sedí Němec se sluchátky na uších a ladí radiostanici – nejdřív se ozve hudba, pak zřetelná ruština... Jiný Němec, který si zrovna mazal chleba máslem, mě uviděl a ohnal se po mně nožem tak, že mi zasvištěl těsně před nosem. Rychle jsem skočil zpátky za pec a už odtud nevylézal.

Za oknem našeho domu vedou člověka v ohořelé vojenské blůze a s rukama svázanýma drátem. Připadal mi celý černý... Pak jsem ho viděl až oběšeného hned vedle vesnického sovětu. Lidi říkali, že to byl náš letec. V noci se mi o něm taky zdálo, ale to visel rovnou u nás na dvoře...

Všechno si vybavuju v černých barvách: černé tanky, černé motocykly, němečtí vojáci v černých uniformách. Zda to tak opravdu bylo, to tvrdit nemůžu, ale takhle jsem si to zapamatoval. Zkrátka a dobře černobílý film...

...Do čehosi mě zabalili – ukrýváme se v močále. Celý den a celou noc. Ta noc je chladná. Neznámí ptáci křičí děsivými hlasy. Mám pocit, že měsíc je nezvykle jasný. A taky mám strach! Co kdyby nás uviděli nebo uslyšeli němečtí psi? Tu a tam až k nám dolétal jejich sípavý štěkot. Ráno ale chci domů! Domů! Všichni chtějí domů, do tepla... Jenže domov už nemáme, jen hromady ohořelých trámů. Spáleniště... A vedle ještě hoří velký oheň. V popelu jsme objevili hroudu soli, která vždy ležela na zápečí. Pečlivě jsme všechnu sůl i prosolenou hlínu sebrali a nasypali do džbánů. To bylo všechno, co se uchovalo z našeho domu...

Babička dlouho mlčela jako zařezaná, ale v noci zabědovala: „A ty moje chaloupko, chaloupko moje! Jako holka jsem tu prožila celý mládí... A pak se tu vdávala... A pak přišly děti...“ Chodila po našem zčernalém dvoře jako přízrak.

Když jsem ráno otevřel oči, spali jsme na zemi. V naší zahradě.

## **A v učebnici jsem zulíbala všechny portréty...**

*Zina Šimanská, 11 let, dnes účetní*

Do minulosti se ohlížím s úsměvem. A s údivem. Copak tohle všechno jsem opravdu zažila já?

Ten den, co začala válka, jsme šli s celou třídou do cirkusu. Na dopolední představení. Netušili jsme nic, vůbec nic... Dospělí už věděli, co se děje, ale my ne. Nadšeně jsme tleskali. A smáli se. Měli tam třeba velkého slona. Slon jako hrom! A tancovaly tam opičky... Pak jsme se vyhrnuli na ulici – a tam všichni ubřečení: „Je válka!“ Což děti nadchlo: „Hurá!“ radovali jsme se všichni. Válku jsme si představovali tak, že do boje vyrazí chlapi na koních, s čapkami budonovkami na hlavách. Konečně se taky předvedem a našim vojákům pomůžem. Budou z nás hrdinové. Knížky o válce jsem tehdy měla ze všeho nejradši. O bojích a o hrdinství. Snila jsem o všem možném: jak se skláním nad raněným a pak ho vynáším z ohně a dýmu do bezpečí. Doma jsem si celou stěnu nad psacím stolem polepila vojenskými výjevy z novin. Měla jsem tam Vorošilova i Budonného...

Snažily jsme se s kamarádkou dostat do finské války, stejně jako naši kluci do španělské. Válka se nám tehdy jevila jako ta nejzajímavější událost v životě. Ta nejkolosalnější! Snily jsme o ní, byly jsme dětmi své doby. Byly jsme dobré děti! Moje kamarádka neustále nosila starou budonovku – kde ji tenkrát vzala, už si nepamatuju, ale byla to její nejmilejší čapka. A jak jsme utíkaly do války? To už přesně nevím – možná ne do Finska, ale do Španělska. Hned vám to povyprávím. Kamarádka zůstala spát přes noc u nás, přirozeně schválně, a za svítání jsme se tichounce vykradly z domu ven. Po špičkách... Pssst! Dokonce i nějaké jídlo jsme si s sebou připravily. Jenže starší brácha už si asi několik posledních dní všiml, jak si pořád něco špitáme a ukládáme jídlo a věci do pytlíků. Tak za námi nakonec vyběhl na dvůr a obě zahnal zpátky do domu. Vynadal nám a mně pohrozil, že mi z knihovny

vyhodí všechny válečné knížky. Brečela jsem celý den. Takoví jsme tehdy byli!

A najednou se přihrne opravdická válka...

O týden později do Minska vstoupila německá vojska. Zpočátku jsem si spíš než samotných Němců všímala jejich techniky: velká auta, velké motocykly. My tenkrát nic takového neměli. Lidi oněměli, ohluchli, oči měli vylekané... Na ohradách a sloupech se objevily cizí plakáty. Cizí rozkazy. Přišel „nový řád“. Po nějakém čase se znovu otevřely školy. Maminka se rozhodla, že učit se musím, a tak do školy budu chodit dál – válka neválka. Zeměpisářka, přesně ta, co nás učila i před válkou, začala hned na první hodině brojit proti sovětské moci. Proti Leninovi. Tak jsem si řekla: Do takové školy já chodit nebudu! To teda ne! Nechci! Přišla jsem domů a v učebnici zulíbala všechny portréty... Všechny milované podobizny našich vůdců.

Němci prohledávali byty každou chvíli, pořád někoho hledali: jednou Židy, podruhé partyzány... Matka mi řekla: „Schovej si ten pionýrské šátek!“ Přes den jsem ho tedy vždycky někam ukryla, ale na noc, když jsem šla spát, si ho naopak uvázala kolem krku. Matka z toho měla strach – a co když Němci zabušej na dveře v noci? Přemlouvala mě a plakala. Tak jsem vždycky čekala, až usne a doma i venku už bude ticho. To jsem pak rudý šátek i sovětské knížky vytáhla ze skříně ven. Moje kamarádka zase spala s budonovkou na hlavě.

Ještě dneska se mi zamlouvá, že jsme byli takoví...

## **Vlastníma rukama jsem ho sbírala... Byl úplně bílej...**

*Žeňa Seleňa, 5 let, dnes novinář*

Byla neděle dvaadvacátého června...

Šli jsme s bráchou na houby – však už to byl čas masitých hřibů borováků. Náš les nebyl velký, ale znali jsme tam každou houštinu a každý palouček a věděli, kde rostou jaké houby, jaké lesní plody, a dokonce i jaké kytky. A bylinky – kde je vrbovka, kde třezalka. A kde růžový vřes... Když jsme se už vraceli domů, zaslechli jsme nějaké burácení. Z nebe. Zvedli jsme hlavy a spatřili nějakých patnáct dvacet letadel. Letěla vysoko, velmi vysoko a já si pomyslel, že dřív se naše letadla tak vysoko nedostala. Dál se ozývalo jejich monotónní „húúúú“...

A vtom už jsme zahlédli matku: utíkala nám naproti, plakala a něco přerývavě křičela. Takový navždy zůstal můj základní zážitek z prvního válečného dne – maminka nevolá laskavě jako obvykle, ale křičí: „Děti, děti moje!“ A z její tváře si pamatuju oči, jen oči...

Za nějaké dva dny do naší vísky zašla skupina rudoarmějců. Byli celí uprášení, zpocení, s popraskanými rty a lačně pili vodu z naší studny. Ale jak ožili, jak se jim rozsvítily tváře, když se na nebi objevily čtyři naše letouny. Na jejich křídlech jsme všichni zaznamenali výrazné rudé hvězdy. „Naši. Naši!“ volali jsme společně s rudoarmějci. Jenže pak se odněkud vynořila malá černá letadla a zakroužila kolem našich: cosi tam hřmělo a praskalo. K zemi přilétal zvláštní zvuk... jako by někdo trhal koženku nebo voskované plátno – ale hodně hlasitě... Tehdy jsem ještě nevěděl, že takhle zní daleké kulometné dávky. Za našimi padajícími stroji se táhly rudé ohony ohně a dýmu. Bác, bác! Rudoarmějci stáli, hlasitě plakali a za své slzy se rozhodně nestyděli. Něco takového jsem viděl poprvé, úplně poprvé... Aby naši vojáci plakali... Ve válečných filmech, na které jsem chodil k nám do vesnice, sovětský voják neplakal nikdy.

Uplynulo ještě pár dnů, a z vesnice Kabaki přiběhla mamínčina sestra teta Káťa. Byla celá černá a děsivá. Vyprávěla, jak k nim do vsi přijeli Němci, pochytili všechny aktivisty, zahnali je za humna a tam je postříleli z kulometů. Byl mezi nimi i tetin bratr, poslanec vesnického sovětu. Starý komunista.

Slova tety Káti si pamatuju dodnes:

„Rozbili mu hlavu a já sbírala jeho mozek... Vlastníma rukama jsem ho sbírala... byl úplně bílej.“

Zůstala u nás dva dny a celou tu dobu vyprávěla... Opakovala pořád dokola to samé... Za ty dva dny jí vlasy dočista zbělaly. Když vedle tety Káti seděla maminka, objímala ji a plakala, já ji hladil po těch vlasech. A bál se.

Bál jsem se, že maminka taky zešediví...



## **Chci žít! Žít!**

*Vasja Charevskij, 4 roky, dnes architekt*

Ty výjevy, ty plameny. To je moje bohatství. Že jsem to všechno přežil, považuju za luxus...

Nikdo mi nevěří, dokonce ani maminka mi nevěřila. Když jsme po válce začali vzpomínat, nestačila se divit: „To sis přece sám nemohl zapamatovat, byl jsi tehdy capart. Tohle ti musel někdo odvyprávět...“

Jenže to ne, já si to opravdu zapamatoval sám...

Maminka mně a bratrovi dala poslední dvě brambory a sama se na nás jen dívala, jak je pojídáme. Věděli jsme, že jsou poslední... Chtěl jsem jí kousek nechat, aspoň malý kousíček. Ale nedokázal jsem to. A bratr taky ne... Styděli jsme se, hrozně jsme se styděli...

Všechno si to pamatuju sám, opravdu...

Třeba jak si dospělí říkali: „Kdepak, ještě je malej, ten tomu nerozumí.“ A já jen žasl: „To jsou ale zvláštní lidi! Proč si myslej, že nic nechápu? Já přece všemu rozumím!“ Až jsem chvílemi měl pocit, že tomu rozumím líp než oni, protože já nepláču a oni ano.

Válka je moje učebnice dějepisu. A samoty. Dětství jsem v životě vynechal, to se z mého života vytratilo. Jsem člověk bez dětství – místo dětství jsem zažíval válku.

Takhle mým životem později otrásla už jen láska – když jsem se zamiloval, když jsem zjistil, co to láska je...

## **Knoflíkovou dírkou...**

*Inna Leokevičová, 10 let, dnes stavební inženýrka*

Přišlo to hned první den, od božího rána...

Kolem nás vybuchovaly bomby... Sloupy a dráty se válely po zemi. Vyděšení lidé ve zmatku utíkali ze svých domů. Všichni vyrazili na ulici a jeden druhého varovali: „Pozor, tady jsou popadavý dráty!“ Zřejmě se báli, aby o ně někdo nezakopl. Jako by zrovna tohle bylo to nejhorší.

Ještě šestadvacátého matka v práci vyplácela mzdy, byla účetní v továrně, ale navečer z nás byli uprchlíci. Už na odchodu z Minska jsem viděla, jak hoří naše škola. Plameny šlehaly z každého okna. Tak jasně... Fakt moc... Až do nebe... Všichni jsme se nad tou hořící školou rozbřečeli. Maminka nás měla čtyři: my tři starší jsme šli po svých, kdežto nejmladší sestřička se „vezla“ v mámině náruči. Mamka si dělala starosti, že klíč od bytu má sice s sebou, ale že zapoměla byt zamknout. Pokoušela se zastavit nějaké auto a na řidiče křičela: „Vemte naše děti, prosím vás, my se vrátíme a budeme bránit město.“ Nechtělo se jí věřit, že Němci už jsou tam. Že Minsk padl.

Bylo to všechno strašlivé a nepochopitelné, tím spíš, že se to odehrávalo přímo před našima očima. Že se to dělo nám. A nejhorší byla smrt... Hned vedle mrtvých se povalovaly čajníky a kastroly. Všude hořelo... Vždycky jsem se hodně kamarádila s klukama a vyrůstal ze mě pěkný syčák. Zajímalo mě všechno – jak padají bomby, a jak to, že tak hvízdají? Když mamka zakřičela: „Lehni si na zem!“, tak jsem sice poslechla, ale na všechno se dívala aspoň knoflíkovou dírkou... Co se děje na nebi? A kam to ti lidé utíkají? Co to visí támhle na stromě...? Když jsem pak pochopila, že je to kus lidského těla, div jsem z toho neomdlela. Zavřela jsem oči...

Sestře Irmě bylo sedm let. Nesla lihový vaříč, k tomu maminčiny lodičky a strašně se bála, aby je náhodou neztratila. Byly nové,

bledě růžové a mamka je popadla buď bezděky – anebo proto, že to byla opravdu nejkrásnější věc, co na sebe měla.

S klíčem od bytu i s těmi lodičkami jsme se zase rychle vrátili do města, kde mezitím všechno shořelo. Velmi brzy jsme začali hladovět. Sbírali jsme a jedli lebedu. Nebo dokonce jakési uschlé květiny! Blížila se zima. Němci spálili obrovský kolchozní sad za městem, protože se báli partyzánů; lidi tam chodili dobývat pařezy, ze kterých si hodlali nadělat aspoň trochu dřeva. A zatopit si doma. Z droždí si dokonce vyráběli játra: když se droždí hodilo na horkou pánev, začalo to po chvíli chutí trochu připomínat právě játra.

Pak mi mamka dala peníze, abych na trhu koupila chleba. Tam ale nějaká babka prodávala kůzlata a mě nadchla představa, že když jedno to kůzle koupím, zachráním celou rodinu. Až z něj vyroste koza, budeme od ní mít všichni mléko! Tak jsem ho za všechny peníze, co mi maminka dala, prostě koupila. Už si nevzpomínám, co přesně mi matka řekla, jak mi tak nadávala, ale faktem je, že jsme několik dní byli hlady, protože jiné peníze už jsme neměli. Vařili jsme nějakou šlichtu a tou kůzle krmili; na noc jsem si ho brala do postele, aby mu nebyla zima, ale nepomáhalo to – brzy nato umřelo. Což byla tragédie. My děti jsme strašně brečely a nechtěly jsme kůzle dát z domu. Nejvíc jsem plakala já, protože jsem si to celé kladla za vinu. Nakonec ho mamka nenápadně odnesla během noci a mně řekla, že kůzlátko sežraly krysy.

Fakt je, že i za okupace jsme slavili všechny májové a říjnové svátky. Naše svátky! Naše! V každém případě se nezapomínalo na písně – celá naše rodina je opravdu zpěvná. K jídlu byly třeba jen brambory na loupáčku a k tomu jedna kostka cukru pro všechny, ale o takových dnech byla snaha trochu si přilepšit, i kdybychom druhý den měli být hlady – svátky se zkrátka slavit musí. Šeptem jsme si notovali třeba mamčinu zamilovanou: „*Jitro barví hebkým světlem staré stěny kremelské...*“ To muselo být.

Naše souseďka napekla pirožky na prodej a navrhla nám: „Tak je ode mě kupte za velkoobchodní cenu a rozprodejte si je, za kolik dokážete. Jste mladý a nohy máte jako laňky...“ Tak jsem si řekla, že to zkusíme, protože jsem věděla, jak je pro maminku těžké nás uživit. Když souseďka pirožky přinesla, sedly jsme si k nim se sestrou Irmou a dívaly se na ně:

„Hele, Irmo,“ povídám, „nezdá se ti tenhle pirožek větší než ostatní?“

„Zdá...“

Neumíte si představit, jak moc jsme obě chtěly ochutnat.

„Tak si ho kousek uříznem, a teprve pak půjdeme prodávat.“

Seděly jsme u pirožků dvě hodiny – a to už pak nebylo co prodávat... Pak začala souseďka vyrábět polštářky, to jsou takové bonbony, které v obchodě už dávno nejsou k sehnání. Tak jsme je od ní zase odkoupily a zase se k nim posadily.

„Hele, Irmo, tenhle polštářek je taky větší než ostatní. Co kdybysme si z něj trošku lízly?“

„Tak jo...“

Na tři sourozence jsme měli jeden kabát a jedny válenky. Často jsme tak museli zůstat doma a vyprávěli si pohádky... A četli si knížky. Moc zajímavé to ale nebylo. Mnohem zajímavější nám připadalo snít o tom, že válka přece jen skončí a jak potom asi budem žít. Jak budeme jíst jedině pirožky a bonbony.

Když válka opravdu skončila, oblékla si maminka krepdešínovou blůzku. Vůbec nechápu, jak ji během válečných let uchránila – tenkrát se všechny hodnotné věci měnily za něco k snědku. Ta blůzka měla černé manžety, ale mamka je odpárala, aby to nepůsobilo smutně...

Hned jsme zase šli do školy a ze všeho nejdřív se tam učili písni na slavnostní vojenskou přehlídku.

## Slyšela jsem jen maminčin křik...

*Lída Pogorželská, 8 let, dnes kandidátka biologických věd*

Na ten den myslím celý život... Na první den bez tatínka...

Chtělo se mi spát. Maminka nás probudila brzy ráno a řekla: „Je válka!“ Tak jaképak spaní? Začali jsme se chystat na cestu. Zatím jsme se ničeho nebáli. Všichni jsme se dívali na tátu a ten se choval naprosto klidně. Jako kdykoli jindy. Byl stranický funkcionář. Maminka řekla, že si každý máme vzít nějakou hračku. Mně nic nenapadlo, zato mladší sestra hned sáhla po panence. Nejmladšího brášku mamka nesla v náručí. Táta nás dohnal až cestou.

Zapomněla jsem říct, že jsme tehdy žili ve městě Kobrinu ne-daleko Brestu. Právě proto se k nám válka přivalila hned první den. Ani jsme se z toho nestačili pořádně vzpamatovat. Dospělí skoro nemluvili a šli pěšky nebo jeli na koních prakticky beze slova. Začínalo to být až děsivé: lidi jdou a jdou, je jich hodně, a přitom všichni mlčí.

Když nás dohnal tatínek, trochu nás to uklidnilo. Byl skutečnou hlavou rodiny úplně ve všem, protože maminka se vdávala velmi mladá, už v šestnácti. Ani vařit pořádně neuměla. Kdežto tatka byl sirotek, a tak si poradil se vším. Vzpomínám si, jakou jsme měli radost, když měl čas a mohl nám ukuchtit něco dobrého. To pak byl svátek pro celou rodinu. Dodneška mám pocit, že jsem v životě nejedla nic chutnějšího než jeho krupičnou kaši. Než se k nám stačil připojit, pořád jsme ho vyhlíželi. Že bychom zůstali ve válce bez otce – to jsme si prostě neuměli představit. Takovou jsme měli rodinu.

Vznikla dlouhá kolona z koňských a kravských potahů. Pohybovala se pomalu. Chvillemi zůstávala stát a všichni pohlíželi k obloze. Hledali na ní naše letadla, ale marně...

Někdy kolem poledne jsme zahlédli vojenskou kolonu. Muži ve zbrusu nových rudoarmějských uniformách jeli na koních. Ti

byli velcí a dobře živení. Nikoho nenapadlo, že by to mohli být záškodníci. Řekli jsme si, že jsou to naši, a strašně jsme se zaradovali. Tatínek jim vykročil vstříc – a pak už jsem slyšela jen maminčin křik. Výstřel jsem nepostřehla, jen ten matčin křik: „Ááááá...!“ V hlavě mi taky utkvělo, že ti vojáci ani neslezli z koní... Když jsem uslyšela maminku, rozběhla jsem se tam. Všichni někam utíkali. A zase beze slova. Já pořád slyšela jen matčin křik. Běžela jsem tak dlouho, dokud jsem se nezamotala do vysoké trávy a neupadla...

Do večera trén stál. Potahy čekaly, až se lidé zase sejdou. Než se všichni vrátili, už se stmívalo. Maminka tam celou tu dobu zůstala a nehybně seděla. Někdo prohodil: „Podívejte se – je úplně šedivá!“ Vzpomínám si, jak dospělí kopali hrob. A jak mě a sestru potom postrkovali: „Běžte, rozlučte se s otcem.“ Udělala jsem sotva dva kroky, ale dál už jsem nemohla. Skácela jsem se na zem a sestra vedle mě. Bráška spal, byl ještě úplně malý a nic nechápal. Mamka ležela v bezvědomí na voze a nás děti k ní nepouštěli.

Tak se stalo, že mrtvého tatínka jsme nikdo neviděli. A jako nebožtíka si ho tudíž neuměli představit. Když jsem na něj později vzpomínala, vždycky jsem si ho představila v bílém saku vojenského střihu. Mladého a krásného. Je to tak i dnes, kdy jsem podstatně starší, než byl tehdy on.

Evakuovali nás do Stalingradské oblasti a mamka tam pracovala v kolchozu. A právě z ní, která před válkou nic neuměla a nevěděla, jak se plejí záhony a jak rozeznat oves od pšenice, se stala údernice. Neměli jsme otce, ale to tenkrát neměl kdekdo. Někdo neměl dokonce ani matku. Nebo bratra nebo sestru nebo třeba dědečka. My se však za sirotky nepovažovali – všichni nás litovali a starali se o nás. Vzpomínám si třeba na tetu Táňu Morozovovou. Ta přišla o dvě děti a žila sama. Chovala se jako naše mamka: kvůli nám si od pusy utrhla i to poslední. Přitom byla úplně cizí člověk, ale během války se z ní stala naše blízká příbuzná. Když bráška trochu povyroستl, říkával, že máme dvě maminky – naši a k tomu

tetu Táňu. A takhle to měly skoro všechny děti. Že ty mámy měly dvě, nebo třeba i tři.

Taky si vzpomínám, kolik jsme během evakuace museli přestát náletů a jak jsme se před nimi schovávali. Úkryt jsme přitom nehledali u vlastních matek, ale u vojáků. Když bombardování skončilo, maminka nám vyčinila, že od ní utíkáme. Jakmile ale přišel další nálet, zase jsme se všichni vrhli k vojákům.

Když byl osvobozen Minsk, rozhodli jsme se pro návrat. Domů. Do Běloruska. Naše maminka byla minská rodačka, ale když jsme vystoupili z vlaku, najednou nevěděla, kam jít. Bylo to jiné město. Samé trosky... Cihly, kámen a písek...

Hned po válce jsem začala studovat na horecké zemědělské akademii... Žila jsem tam na koleji s dalšími sedmi spolužačkami. Všechny jsme byly sirotky. Přitom nás na ten pokoj nikdo speciálně nevybíral, prostě to tak vyšlo. Takových sirotčích pokojů tam byla spousta. Vzpomínám si, jak jsme za noci všechny křičely. Mně se někdy stávalo, že jsem vyskočila z postele a začala lomcovat dveřmi... Jako bych potřebovala někam utéct! Ostatní holky mě chytaly a uklidňovaly, ale já se rozbřečela a ony se hned přidaly. Bulil celý pokoj. A to jsme ráno měly jít na přednášky a normálně studovat.

Jednou jsem na ulici potkala muže, který se moc podobal tatínkovi. Dlouho jsem za ním šla. Mrtvého otce jsem tenkrát přece neviděla...

## My si hráli, kdežto vojáci plakali...

*Voloda Čistokletov, 10 let, dnes hudebník*

Bylo to moc krásné ráno...

Blankytné jitrní moře se mírně kolébalo. Já tehdy byl sotva pár dní v dětské zotavovně Sovet-Kvandži na černomořském pobřeží. Najednou jsme zaslechli hukot leteckých motorů. Ponořil jsem se do vln, ale zvuk letadel bylo slyšet i ve vodě. Nepolekali jsme se toho a pohotově si začali hrát „na válku“, aniž bychom tušili, že ta válka už probíhá. Že to není hra ani cvičení, ale skutečná válka.

Během pár dnů nás všechny poslali zpátky domů, v mém případě do Rostova. Na město už padaly první bomby. Všichni se připravovali k pouličním bojům: hloubily se zákopy a stavěly barikády. Dospělí se učili střílet a my děti jsme hlídaly bedny, plné láhví se zápalnou směsí, a přivázely jsme zásoby písku a vody pro případ požáru.

Všechny školy se změnilly v lazarety. V naší 70. střední škole sídlila armádní polní nemocnice pro lehce raněné. Tam pracovala i moje matka. Velení jí povolilo brát si mě s sebou, abych nezůstal doma sám. Když začal ústup, přesouvali jsme se tam, kam se stěhovala naše nemocnice.

Pamatuju si hromadu knih uprostřed trosek po jednom náletu; jednu jsem si tam vzal – jmenovala se *Život zvířat* a byla velká a plná krásných obrázků. Nespal jsem celou noc: pořád jsem si v ní četl a nemohl se odtrhnout... Zato válečné knihy jsem nechal na pokoji, číst o válce už se mi nechtělo. Spíš o zvířatech a ptácích – to bylo něco docela jiného!

V listopadu dvaatřicátého náčelník nemocnice vydal rozkaz, abych dostal řádnou uniformu, kterou, pravda, bylo třeba přešít. Holínky pro mě hledali celý měsíc. Takhle jsem se stal vojenským elémem nemocnice. Vojákem. A co jsem dělal? Už jen z obvazů jsem kolikrát málem přišel o rozum. Těch byl věčně nedostatek,



a tak jsem je musel prát, sušit a pak rolovat. Jen si to zkuste, srolovat tisícovku obvazů denně! Nakonec jsem to zvládal rychleji než dospělí. Docela šikovně jsem si ubalil i první cigaretu... V den mých dvanáctých narozenin mi staršina s úsměvem předal balíček machorky, který mi jako řádnému vojákovi náležel. A tak jsem si začal pokuřovat – samozřejmě tajně, aby mamka nevěděla. A samozřejmě si o sobě myslel kdovíco. Na druhé straně jsem se leččeho bál... Třeba na krev než jsem si zvykl. Nebo na popálené. S černými tvářemi...

Když jsme po náletu přišli ke zničeným vagonům se solí a parafínem, taky jsme se obojího hned ujali. Sůl dostali kuchaři, kdežto parafín jsem spravoval já. Musel jsem se naučit ještě jednomu řemeslu, na které žádný vojenský předpis nepamatuje – výrobě svíček. Což je ještě těžší než starat se o obvazy! Svíce navíc musely být takové, aby hořely co nejdéle, protože se používaly, když nešel proud. Chirurgové nepřestávali operovat ani během náletů, ani při ostřelování. Jenom se v noci operační sály zatemňovaly – prostěradly nebo dekami.

Maminka sice plakala, ale já snil o tom, že uteču na frontu. Že by mě tam snad mohli zabít, tomu jsem nevěřil. Jednou mě poslali s povozem pro chleba... Sotva jsme vyrazili, vypukla minometná palba. Seržant to nepřežil, kočí to nepřežil, ale mě to jen zranilo. Ztratil jsem řeč, a když jsem pak za nějaký čas opět začal mluvit, koktal jsem. Což mi zůstalo dodneška. Všichni se tenkrát divili, jak jsem to mohl přežít, ale já to viděl docela jinak: Copak mě někdo může zabít? To by přece nešlo! Projeli jsme s polní nemocnicí celé Bělorusko a pak Polsko, i nějaká ta polská slůvka jsem se tam dokonce naučil...

Ve Varšavě jsem mezi raněnými objevil jednoho Čecha, trombonistu z pražské opery. Náčelník nemocnice z toho měl velkou radost, a když se trochu vzchopil, požádal ho, aby obešel pokoje a sehnal v nich nějaké další muzikanty. Díky tomu vznikl výborný orchestr. Mě tam naučili hrát na altku, kytaru už jsem pak zvládl

sám. My hráli, a vojáci plakali. A to jsme jim předváděli samé veselé kousky...

Takhle jsme dorazili až do Německa...

V jedné zničené německé vesnici jsem objevil povalující se dětské kolo. Měl jsem obrovskou radost: posadil jsem se na to kolo a vyrazil. Bylo to báječné! Za celou válku jsem neviděl jedinou dětskou hračku. Vlastně jsem zapomněl, že něco takového existuje. Něco jako dětské hračky...